

Оригинални научни рад

УДК 338.48 (497.11)
Original scientific article

Стеван М. Станковић
Сања Павловић

БАЊСКИ И ПЛАНИНСКИ ТУРИЗАМ СРБИЈЕ

Извод: Сложена тектоника и хетероген састав стена рељефа Србије, условили су појаву великог броја минералних, термоминералних, гасних и радиоактивних извора. Лековити извори у Србији су хипотермални, хомеотермални и хипертермални. То је основа бањског туризма. Неколико бања Србије је у близини планина, те је неопходан комплементаран развој бањског и планинског туризма.

Кључне речи: Србија, бање, планине, туризам, комплементарност

Abstract: Complex tectonics and heterogeneous structure of rocks relief in Serbia have conditioned the occurrence of a great number of mineral, thermomineral, gaseous and radioactive sources. Curative spring water in Serbia are hypothermal, homeothermal and hyperthermal. This is the basis for balneologic tourism. Some spas are near to the mountains, and for this reason, it is necessary to complementary develop spa and mountain tourism.

Key words: Serbia, spas, mountains, tourism, complementary

Увод

Бање и планине Србије давно су привукле пажњу љубитеља природе и туриста, те су неке од њих временом постале центри вишефункционалног туризма, који простору даје посебна обележја. У изразито континенталној Србији, извори лековите воде и планине специфичне климе и микроклиме, уз Београд и наглашен транзитни положај, представљају значајну туристичку вредност. Бање и планине Србије су локалне, регионалне и националне туристичке вредности. Са више од 95 % домаћих и мање од 5 % страних туриста, морају се развијати на посебан начин и увек и свуда сврсисходном понудом и богатим садржајем туристичког боравка прилагођавати домаћем и страном туристичком тржишту, које је веома пробирљиво и промењиво.

Досадашњи ниво туристичке валоризације наших бања и планина није задовољавајући. То се посебно односи на стање после деведесетих година прошлог века, када су ратни, политички и економски догађаји негативно утицали на туризам уопште и самим тим и на бањски и планински туризам Србије. Анализе промета туриста, остварених ноћења и при-

хода, указују да су бањски и планински туристички центри већ неколико узастопних година на нивоу од пре три до четири деценије.

Стање се до извесне мере може поправити комплементарним развојем бањског и планинског туризма, јер неколико бања Србије у непосредном окружењу има одговарајуће планине. Комплементарност развоја подразумева синхронизованост у изградњи објеката, обогаћивање понуде, умножавање елемената садржаја боравка, целогодишње пословање, заједнички наступ на домаћем и иностраном туристичком тржишту, трајну и добро осмишљену пропаганду, избегавање нелојалне конкуренције и виши степен коришћења природних лековитих фактора – воде, пелоида, климе и микроклиме.

Недовољна и застарела материјална база

Готово нигде у бањама и на планинама Србије нема већих градилишта хотела, ресторана, медицинских установа и објеката инфраструктуре. Недостају средства за одржавање постојећих објеката, те су многи прилично запуштени и без новог инвестиционог циклуса ускоро неће бити у стању да прихвате ни туристе најскромније потражње. Број објеката и лежаја, нарочито у бањама, намењен туристима, смањен је у време доласка у Србију великог броја избеглица из бивших република Југославије и са Косова и Метохије. Бање су тада одиграле значајну социјалну и хуману улогу, те таквим објектима предстоји комплексно ново опремање и уређење како би се поново укључили у туристичку понуду. Стање медицинских институција у бањама и на планинама Србије, у погледу очуваности, уређености, функционисања и опремљености, боље је у односу на класичне туристичко-угоститељске објекте, нарочито оне у друштвеној својини, од којих се већина продаје, али још увек без правих купаца.

Стање материјалне базе, понуде, броја посетилаца, остварених ноћења, економских ефеката и успешности пословања бањских и планинских туристичких места веома споро се поправља, јер су у току значајне акције приватизације, денационализације, категоризације и докапитализације материјалне базе потребне за несметан развој бањског и планинског туризма. Имаоци материјалних средстава још увек не показују већи интерес за куповину објеката у бањама и на планинама, већ се углавном оријентишу на куповину хотела у већим градовима.

Домаћем и иностраном туристичком тржишту је потребно систематски, константно, организовано и на дужи рок предочавати предности боравка у бањама и на планинама, како би се формирала права слика о њима и стално повећавао број оних који су спремни да одмор, рекреацију, рехабилитацију, лечење и друге активности и потребе реализују у некој бањи или на некој планини. Савремена пропаганда различитих врста и на различитим местима може дати оправдане резултате.

Слика 1. – Термално купатило у Врњачкој Бањи (Снимио С. М. Станковић)

Дуга традиција бањског туризма

Бањски туризам у Србији има дугу традицију. Трагови материјалне културе указују да су лековите изворе каптирала и користили Римљани за време вишевековне владавине нашим просторима. Остаци извора и базена у Врњачкој Бањи, Нишкој Бањи, Звоначкој Бањи, Медијана, летњиковац римског императора Константина И Великог недалеко од Нишке Бање, царски град Феликс Ромулиана римског војсковође Гаја Галерија Магнуса, недалеко од термоминералних извора Гамзиградске Бање, то вишеструко потврђују.

Из доба владавине Турака има остатака хамама у више наших бања. Чини се да је од посебног значаја долазак у Србију рударског стручњака из Немачке барона Жигмунда Аугуста Волфганга Хердера, који је 1834. године извршио хемијску анализу вода 12 наших лековитих извора и исте упоређивао са тада познатим бањама у Европи. Нешто касније придружују му се лекар Емилијан П. Линденмајер и лекар и природњак Јосиф Панчић, као и срески капетан из Крушевца Павле Мутавцић организатор Основателног фондаторског друштва лековите кисело вруће воде у Врњцима (1868). Од интереса је и оснивање Друштва за унапређење и улепшање Сокобање основано 1893. године, као и доношење првог српског закона о бањама 1914. године (Станковић М. С., Јовановић В., 2006).

Копаоник Јосифа Панчића

Планински туризам у Србији заснован је на геолошким, географским, вегетацијским и климатским проучавањима рељефа Србије. Уз лекара и природњака Јосифа Панчића, важно је поменути геолога Јована Жујовића, географа Јована Цвијића и климатолога Павла Вујевића, чији

се радови и данас цитирају. Иако нису из домена туристичке географије, вишеструко су значајни као основа за познавање извора лековите воде, планинског простора, типова рељефа, његове грађе, еволуције, изгледа, стимулативности и седативности бањског и планинског климата.

Организовани развој туризма на Златибору је почео 1893. године када је на овој планини боравио краљ Александар Обреновић и подржао захтев мештана у формирању ваздушне бање и изградњи хотела „Краљеве воде“ и виле „Чигота“. Оба објекта су била на месту данашњег туристичког средишта Златибора око вештачког језера, недалеко од хотела „Палисад“, пијаце, поште, аутобуске станице и туристичког насеља „Краљеви апартамани“ (Станковић М. С., Ћирковић С., 2002).

Организован развој туризма на планини Тари траје 101 годину, а везује се за боравак књижевника Милована Глишића, који се овде опорављао. Нешто раније откриће ендемичне врсте четинара Панчићеве оморице и упознавање пространих ливадских и шумских комплекса, побудило је пажњу јавности. Стимулативном и седативном климом, пространим ливадама и добро очуваним шумским комплексима, високо издигнута изнад средњег тока реке Дрине, планина Тара је на посебан начин била предодређена за летњи и зимски боравак туриста.

Копаоник је писаном речи најбоље представио Јосиф Панчић у књизи „Копаоник и његова подгорина“ у којој, поред осталог каже и следеће: „Допустите ми, да се овом приликом послужим том лепом особином човечјег духа и да Вас одведем у један прекрасан крај од Србије, у ком сам често и радо боравио, да му проучим природу, у ком сам сваки пут находио штогод ново да видим или чему да се дивим, који нисам никад остављао, а да не бих пожелело, да се још једном тамо наврнем, а то је Копаоник и његово подгорје“ (Панчић Ј., 1869).

Висинске зоне рељефа као туристичка вредност

Планински туризам Србије млађи је од бањског, али је током протеклих деценија, посебно после 1990. године, испољавао извесне сличне али и специфичне одлике. Изванредно доприноси климатотерапији и има наглашен здравствени, климатотерапијски, спортско-рекреативни и спортско-такмичарски атрибут туристичке привлачности у зимској и летњој сезони. Као основне геоморфолошке туристичке вредности планине, захтевају детаљна проучавања низа елемената, појава, процеса и облика у циљу успешне валоризације. Део тога може се постићи јединственим третманом центара планинског туризма са бањама које су у њиховом окружењу, а условљене су појавом извора лековите воде на раседним линијама.

Узајамно допуњавање планинске климатотерапије и бањске балнеотерапије, указује на потребу организованог коришћења природних ле-

Tourism of spas and mountains in Serbia

ковитих фактора као основе здравственог туризма, који ни на планинама ни у бањама не сме бити једини, јер су планине и бање подједнако интересантне за здраве људе свих узраста у смислу одмора, рекреације, спорта, излетништва, учешћа на одговарајућим скуповима, спортским и културним манифестацијама.

Планине Србије су најпрепознатљивији елемент простора и одликују се добро очуваном животном средином, која има посебну цену на туристичком тржишту. У планинском простору налази се највећи број законом заштићених објеката, од којих национални паркови, паркови природе, специјални резервати и регионални паркови имају посебан значај за развој туризма. На све то надовезују се актуелне и у свету прокламоване акције о екотуризму и заштити планина на међународном нивоу, што поспешује одлазак људи у центре планинског туризма.

Искуства неких земаља Европе (Аустрија, Швајцарска, Словачка, Чешка) које попут Србије, немају излаз на море, а одликују се изванредно развијеним планинским и бањским туризмом, могуће је на одређен начин користити, уважавајући локалне особености наших планина и бања, тј. наглашавати географско порекло, изворност и непоновљивост бројних производа намењених туристичком тржишту.

Табела 1. – Висинске зоне рељефа Србије (Група аутора, 2004)

Висинска зона у m	Површина зоне у km ²	% одговарајуће зоне
0 – 200	31.370	35,5
200 – 400	15.113	17,1
400 – 600	13.471	15,2
600 - 800	10.874	12,3
800 – 1.000	7.162	8,1
1.000 – 1.200	5.025	5,7
1.200 – 1.400	2.970	3,4
1.400 – 1.600	1.228	1,4
1.600 – 1.800	603	0,7
1.800 – 2.000	321	0,4
Преко 2.000	225	0,3
Укупно	88.361	100,0

Висинска структура рељефа Србије не погодује развоју изразито високопланинског туризма дуге зимско-спортске сезоне засноване на великој дебљини снежног покривача и његовом дугом трајању, те се у плановима развоја планинског туризма такво стање мора посебно уважавати. Ово и због тога што су наше највише планине Проклетије, Шара и Стара планина на граници са суседним земљама и без праве туристичке контрактивне зоне. Планински терени изнад изохипсе од 1.800 м захватају само 546 km² или 0,7% територије Србије и пошто нису у истом комплексу,

готово их је немогуће туристички валоризовати. Сем усамљених планинарских домова на таквим надморским висинама у Србији нема других туристичко-угоститељских објеката.

Слика 2. – Хотел „Озон“ у Брзећу на Копаонику (Снимио С. М. Станковић)

Размештај туристичких вредности на тлу Србије није свуда подједнак. То важи како за бање тако и за планине, као основе развоја бањског и планинског туризма, који је могућ током целе године, што погодује остваривању значајних економских и друштвених ефеката. Како боравак у бањама Србије има дугу традицију и широко домаће тржиште, потребно је створити такве привредне и друштвене погодбе да се он стабилно развија на дужи рок. На такве захтеве указује чињеница да су бање центри поливалентног туризма у чијем остварењу учествују људи различитих старосних и професионалних група ради задовољења здравствених, рекреативних, превентивних, конгресних, културних, спортских, излетничких и других потреба.

Бање Србије су сврстане у неколико зона, које су условљене реонима распрострањања минералних и термоминералних вода. На основу бројних показатеља, какви су историјско-геолошки процеси, структурно-геолошки услови, литофацијалне карактеристике појединих делова Србије, геоморфолошке и хидролошке предиспозиције, издвојени су следећи реони распрострањања минералних вода: Дакијски, Карпато-балкански, Српско кристално језгро, Шумадијско-копаоничко-косовски реон, Динариди западне Србије и Панонски басен (Филиповић Б., 2002).

На овакво реонирање могуће је надовезати генетску и просторну класификацију наших планина и утврдити сличности и разлике у односу на појаве лековитих вода у смислу могућности комплексне туристичке валоризације. Издвојене по основним туристичким функцијама, планине Србије су излетничке, спортско-рекреативне, спортско-манifestационе, културно-

Tourism of spas and mountains in Serbia

манифестационе, здравствено-лечилишне, ловишта, меморијали, секундарна боравишта, национални и регионални паркови (Станковић М. С., 2002).

Промет као показатељ успешности пословања

У најважније показатеље развијености туризма у бањама и на планинама Србије, спадају број туриста и број остварених ноћења. Увид у статистичке податке по годинама и периодима, омогућује праћење успешности пословања, одређује начине и обим туристичке пропаганде, дефинише концепт понуде и смисао богатства и разноврсности садржаја туристичког боравка. Методом компарације могуће је утврдити право место сваке бање међу бањама Србије, као и сваке планине међу планинама Србије, као и општи удео бањског и планинског туризма у туризму Србије.

Табела 2. – Туристи и ноћења у бањама и на планинама Србије

Година	Бање		Планине	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
1970.	331.000	2.817.000	214.000	732.000
1975.	394.000	3.473.000	331.000	1.382.000
1980.	464.000	3.997.000	428.000	2.010.000
1985.	493.000	4.154.000	467.000	2.648.000
1990.	454.000	3.464.000	498.000	2.730.000
1995.	323.000	2.399.000	379.000	2.129.000
2000.	330.000	2.510.000	359.000	2.030.000
2001.	316.000	2.225.000	397.172	2.094.291
2002.	326.000	2.153.000	425.490	2.162.855

Извор података: Статистички годишњаци Југославије и Србије за одговарајуће године. Савезни и Републички завод за статистику, Београд.

Подаци показују да је 2002. године у бањама Србије било мање године него три деценије раније. После успона који је трајао до 1985. године настаје стагнација, а затим, услед познатих догађаја, осетан пад броја туриста у нашим бањама. Такво стање је и у погледу броја остварених ноћења, као бољег показатеља успешности пословања и коришћења постојећих смештајних капацитета.

Стање у планинском туризму је нешто боље, али је и у центрима планинског туризма 2002. године било мање туриста и мање њихових ноћења него 1985. године. Садашње стање бањског и планинског туризма захтева детаљну анализу. Надлежне институције, посебно Министарство за трговину и туризам, морају га добро истражити и постојеће стање уважавати као реално.

Туристичком тржишту је потребно јасно, конкретно и дугорочно презентирати комплементарност бања и планина. Ово због тога што су

Бањски и планински туризам Србије

могућности развоја туризма у бањама и на планинама Србије веће него што то показује садашња посећеност. Неке наше бање се налазе на знатној надморској висини, те је у њима могуће комбиновати балнеотерапију са климатотерапијом и тиме умножавати индикације за лечење, осмишљавати савремене терапијске процедуре и обогаћивати садржај боравка како за оне који се лече, тако и за посетиоце који долазе ради одмора, рекреације, конгресних скупова, спортских и културних манифестација и сл.

Табела 3. – Туристи и ноћења у планинским местима Србије

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1954.	53.000	1.000	54.000	142.000	3.000	145.000
1966.	90.000	15.000	105.000	455.000	18.000	473.000
1970.	192.000	23.000	214.000	704.000	28.000	732.000
1975.	317.000	14.000	331.000	1.360.000	22.000	1.382.000
1980.	409.000	19.000	428.000	1.978.000	32.000	2.010.000
1985.	449.000	18.000	467.000	2.592.000	56.000	2.648.000
1990.	459.000	39.000	498.000	2.594.000	136.000	2.730.000
1995.	372.000	7.000	379.000	2.081.000	48.000	2.129.000
2000.	348.000	11.000	359.000	1.984.000	46.000	2.030.000
2001.	385.771	11.400	397.172	2.045.800	49.451	2.094.291
2002.	441.012	14.478	425.490	2.105.763	57.092	2.162.855
2003.	355.454	14.251	369.705	1.816.121	53.815	1.869.936

Извор података: Статистички годишњаци Југославије и Србије за одговарајуће године, Савезни и Републички завод за статистику, Београд.

У неколико бања Србије постоје медицинске институције које функционишу као специјалне болнице, заводи, специјални заводи, заводи за рехабилитацију, превенцију и лечење. Већина има сопствене смештајне и угоститељске капацитете, али на бањски третман прихвата и посетиоце који бораве у другим бањским објектима, као и приватним домаћинствима. Наведене институције јасно одражавају здравствену функцију бања и одликују се високим степеном искоришћености сопствених капацитета.

Бање Србије омогућују развој више врста туризма, не само зато што су бројне, већ више због тога што су по изворима минералне, термалне и термоминералне воде и лековитом блату (пелоид или фанго), климом и микроклимом, опремљеношћу медицинских установа и смештајних и угоститељских капацитета веома разноврсне. Заједно са планинама могу се сврстати у одређене групе по различитим показатељима. Уз то, од посебног је значаја комплементарност бања са непосредним планинским окружењем, као и културним наслеђем, посебно са-кралним објектима.

Tourism of spas and mountains in Serbia

Табела 4. – Неки подаци рехабилитационих институција у бањама Србије (% од укупног броја лежаја и запослених у бањским РХ центрима)

Бања	Лежаји		Запослени	
	Број	%	Број	%
Врњачка	900	19,09	418	14,74
Сокобања	500	10,60	374	13,19
Нишка	488	10,35	434	15,30
Рибарска	400	8,48	257	9,06
Русанда	400	8,27	264	9,45
Сланкамен	390	8,27	264	9,31
Матарушка	330	7,00	159	5,61
Ковиљача	257	5,45	136	4,79
Куршумлијска	240	5,09	130	4,58
Буковичка	224	4,75	51	1,80
Гамзиградска	195	4,14	121	4,27
Бујановачка	151	3,20	52	1,83
Новопазарска	120	2,55	117	4,13
Врањска	120	2,55	55	1,94

Извор података: Републичка заједница специјалних завода за превенцију инвалидности и рехабилитацију, Београд, 2003.

Набрајамо само неколико бања и планина које чине, или могу чинити, целовиту туристичку понуду и више него до сада доприносити развоју туризма. Врњачка Бања је у подножју планине Гоч. Матарушка Бања у свом непосредном окружењу има планине Жељин, Гоч и Столове. Богутувачка Бања је на планини Чемерно. Непосредно уз Нишку Бању диже се Коритњак, најзападнији део Суве планине. Буковичка Бања је на простору између Букуље и Венчаца, док су Кораћица и Младеновачки Селтерс на падинама Космаја. Брестовачка Бања је у непосредној близини палеовулканских купа Тилва њагра и Тилва мика, и недалеко од пространог андезитског масива Црног врха. Сланкамен и Врдник су у подножју Фрушке горе.

Слика 3. – Вила „Херцеговина“ у Бањи Ковиљачи (Снимио С. М. Станковић)

Бањски и планински туризам Србије

Пећка илица је окружена огранцима Проклетија. Гамзиградска Бања је у непосредној близини Старе планине, а Звоначка крај Влашке планине и Лужничког стола. Куршумлијска, Луковска, Пролом Бања и Јошаничка су на Копаонику. Ковиљача је у северној подгорини Гучева, а Бадања на падинама Цера. Горња Трепча је на јужној страни планине Вујан, а Овчар Бања у клисури између Овчара и Каблара. Прибојска Бања је недалеко од Златара, а Новопазарска на Рогозни. Врањска Бања је нешто источније од Бесне кобиле. Сокобања и Озрен су својеврсни синоними здравственог, бањског и планинског туризма источне Србије. Бања Јошаница је на јужним падинама Ртња.

Слично неким бањама Србије, у којима постоје препознатљиве медицинске установе, сличних има и на неколико планина. Истичу се Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију оболелих од тироидне жлезде на Златибору, Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију кардиоваскуларних обољења на Златару, Завод за плућне и очне болести на Озрену и Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију болести крви у Ивањици. Сви они имају сопствене смештајне и угоститељске капацитете, али примају и пацијенте из других објеката, као и оне на дневно амбулантно лечење и дијагнозу. Основа су здравствено-лечилишног туризма са наглашеном климатотерапијом, али су интересантни за оне посетиоце који желе превентиву, одмор, рекреацију и боравак у природи. Чини се да је богатством и разноврсношћу понуде, која је изван оквира класичне медицине, највише одмакао Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију оболелих од тироидне жлезде на Златибору. Тиме поспешује укупан развој туризма на овој планини, која је по броју туриста, оствареним ноћењима и целогодишњем пословању, појединих година прва у Србији, испред Копаоника.

Табела 5. – Основни подаци о здравственим заводима на планинама Србије

Планина (завод)	Година оснивања	Надморска висина у m	Број лежаја	Укупно запослених	Медицинско особље	Укупно лекара
Златибор	1964.	1.000	286	282	97	14
Златар	1977.	1.235	300	108	30	9
Озрен	1938.	600	280	232	109	23
Ивањица	1978.	500	250	107	39	6

Извор података: Републичка заједница специјализованих завода за превенцију инвалидности и рехабилитацију, Београд.

Осмишљен, синхронизован и на дужи рок планиран комплементарни развој планинског и бањског туризма у Србији потребно је посматрати у складу са функционалном поделом планина условљеном основним привлачностима и могућностима за одвијање одговарајућих врста туристичких кретања. У теорији туристичко-географских истраживања

Tourism of spas and mountains in Serbia

планинског простора за потребе туристичке валоризације полази се од чињенице да постоје моновалентне и поливалентне, односно, једнофункционалне и вишефункционалне планине. Прве имају само једну туристичку функцију, те су мање привлачне и посећене, а друге више туристичких функција те су боље посећене и могу се сврсисходније валоризовати. У основи, планине Србије су излетничко-рекреативне, спортско-манifestационе, културно-манifestационе, здравствено-лечилишне, национални паркови, паркови природе, ловишта, меморијали и секундарна боравишта. Наведене функције од значаја су за повезивање са бањском туристичком понудом, јер је могуће осмишљавање целогодишњег пословања.

Табела 6. Туристи и ноћења у бањама Србије

Бања	1980.		1990.		2000.	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Врњачка	140.849	1.212.794	133.509	900.649	89.800	390.000
Сокобања	53.125	588.823	55.299	484.776	53.200	340.000
Нишка	33.532	458.183	36.145	271.695	47.600	421.000
Матарушка	34.194	259.278	32.917	190.176	13.600	109.000
Буковичка	51.553	196.755	32.924	141.887	30.600	126.000
Ковиљача	26.875	118.289	28.774	153.325	20.600	198.000
Врањска	15.210	84.491	9.199	67.694	7.500	43.300
Сијаринска	14.753	117.108	3.855	35.556	6.500	54.700
Богутовачка	6.236	58.654	5.880	54.112	4.100	31.800
Трепча	16.952	287.810	10.519	130.391	8.300	102.000
Пролом	9.505	105.630	15.188	145.636	9.595	78.190
Гамзиградска	5.156	41.664	7.479	94.254	2.400	76.800
Куршумлијска	1.236	19.156	7.485	81.910	4.100	35.100
Брестовачка	2.022	29.996	10.388	37.091	1.826	7.058

Извор података: Статистички годишњаци Југославије и Србије за одговарајуће године. Савезни и Републички завод за статистику, Београд.

Велике осцилације броја туриста и њихових ноћења у приказаним бањама Србије последица су низа познатих и непознатих појава, процеса и догађаја. Указују на отежано пословање, јер се у неким само у две или три суседне године обим посета смањује за неколико хиљада, а број ноћења за неколико десетина хиљада. За двадесет приказаних година почев од 1980. до 2000., број туриста у већини бања се свео на једну половину или једну трећину некадашњег. То важи и за број остварених ноћења. Врњачка Бања, као традиционално најпрометнија у Србији, године 2000. имала је 822.794 ноћења мање него 1980. године, односно, 1.025.168 мање него рекордне 1985. године. Наведени показатељи условљавају велике и бројне проблеме у пословању, те их је потребно до детаља изучавати и на сврсисходан начин позитивно решавати.

Бањски и планински туризам Србије

Табела 7. Туристи и ноћења у најпосећенијим бањама и планинама Србије

Година	Врњачка Бања		Сокобања		Копаоник		Златибор	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
1960.	80.575	1.076.695	21.616	386.918	-	-	2.727	14.716
1965.	81.016	857.735	19.652	241.469	-	-	4.609	40.652
1970.	114.376	1.031.241	31.600	368.000	-	-	35.996	156.593
1975.	119.612	1.122.811	44.831	528.053	10.100	43.200	74.485	335.203
1980.	139.674	1.212.794	53.129	588.823	12.400	74.400	117.918	519.436
1985.	161.210	1.415.168	65.741	601.272	40.013	253.507	119.050	591.436
1990.	119.223	900.649	55.299	484.776	108.000	568.000	110.973	643.613
1995.	93.600	467.000	40.500	289.000	101.000	534.700	76.033	458.498
2000.	89.800	390.000	53.200	340.000	60.500	340.000	3.600	445.000
2002.	96.200	446.000	60.000	364.000	124.000	541.000	73.100	388.000

Статистички годишњаци Југославије и Србије за одговарајуће године. Савезни и Републички завод за статистику, Београд.

Минерални, термални и термоминерални извори основа су развоја бањског туризма, као што су добро учувани и заштићени планински простори предуслов развоја планинског туризма. Такве локалитете и просторе потребно је детаљно истраживати и на одговарајући начин туристички валоризовати. Из садашњег аспекта и посебно за будућност, веома је важно уважавати начела одрживог развоја, која не треба схватити као једном

Слика 4. – Хотел „Јавор“ на планини Тари (Снимио С. М. Станковић)

заувек дат завршни чин, већ као трајан процес са низом специфичности који води ка жељеним и унапред испланираним циљевима. Више него раније потребно је на прави начин уважавати и из науке ка пракси спроводити економске, еколошке и друштвене циљеве политике и стратегије развоја. Бање и планине Србије су основна туристичка вредност, дуге традиције и препознатљивости на домаћем туристичком тржишту, које ће и у наредном периоду давати највећи број посетилаца и бањама и планинама.

Степен туристичке валоризованости природних и антропогених вредности уопште, а самим тим бањских и планинских климатских места, годинама и деценијама заостаје за реалним могућностима. Узроци за то су бројни и разноврсни, те их је немогуће једноставно представити. Такав закључак важи и када су у путању природни лековити фактори који се примењују у балнеотерапији и климатотерапији, као основама бањског и планинског туризма Србије.

Комплексност и комплементарност

Комплексан и комплементаран приступ међузависности бројних чинилаца развоја бањског и планинског туризма Србије, вишеструко је оправдан, те се мора тежити постизању правих пропорција развоја туризма богатог садржаја и целогодишњем пословању. Еколошки аспекти одрживог развоја односе се на формирање стратегије очувања изворности животне средине и заснивају се на односима према трошењу коначних залиха необновљивих или споро обновљивих ресурса од интереса за бањски и планински туризам, уважавају степен коришћења обновљивих ресурса и тичу се емисија свих врста отпада усаглашених са капацитетима датог бањског или планинског простора (Стојановић Б. 2001).

Савремена схватања развоја бањског и планинског туризма у Србији морају полазити од научно проверене и апликативно примењиве чињенице да је обе врсте туризма потребно развијати само тако и само толико колико локалној заједници доносе одговарајуће економске користи и друштвене ефекте. Пре почетка реализације одговарајућих пројеката у бањама и на планинама, потребно је што је могуће тачније и конкретније, за садашњост и перспективу, сагледати дејство туризма на простор. Реч је о привредним трошковима и користи, утицају на животну средину, односу према локалном и традиционалном и сл.

У бањским и планинским туристичким центрима и регијама потребно је осмислити поливалентност привреде, посебно развој оних делатности које се као пољопривреда, шумарство, занатство, домаћа радиност, израда сувенира, мала индустрија, могу мултипликовати са ту-

ризмом (Kripendorf J., 1986). Ово може значити и то да ће на неким местима планински туризам утицати на развој бањског туризма, а на другим бањски поспешивати промет туриста у центрима планинског туризма. Обе врсте туризма могу утицати на комплексније туристичко опремање и препознавање простора, презентовање истог и уобличавање одговарајућих туристичких регија поливалентног, целогодишњег туризма.

Пут од постављања научних основа до практичних радова на терену је дуг и често праћен низом споредних појава, процеса, проблема и догађаја, које треба на прави начин решавати. Део тога најбоље се реализује осмишљеним и научно утемељеним основама просторног планирања, које почива на инвентаризацији туристичких вредности, класификацији истих, рангирању по величини контрактивне зоне, препознативости на туристичком тржишту, степену изграђености инфраструктуре и тражњи на туристичком тржишту. На све то надовезује се потреба изналажења најбољих основних и алтернативних решења, правих инвеститора и дефинисања временског ограничења акција.

Простор за бањски и планински туризам Србије потребно је научно утемељено и апликативно реално уређивати и туристичком тржишту представљати. Ово због тога што је реч о низу специфичности бањских и планинских центара који нису намењени само туристима, болесницима, повређеним особама, реконвалесцентима, већ и домаћем становништву. Ово је лако препознативо на примеру неколико наших бања које су се временом развиле у специфична насеља са бројним функцијама и одговарајућим проблемима урбаног или руралног развоја. По томе се истичу Врњачка Бања, Нишка Бања, Сокобања, Ковиљача, Матарушка Бања, Врањска Бања и друге.

Има примера и планинских центара у којима је процес урбанизације изразито наглашен, те може бити негација сам себи, односно, постати ограничавајући фактор развоја туризма. По наведеним одликама Златибор је испред осталих планина, али је концентрација објеката на Равном Копаонику таква да израста насеље на 1.800 м надморске висине предимензионираних и планинском простору непримереним, легално и нелегално грађеним објектима.

Активирање природних потенцијала за потребе туризма у бањама и на планинама и бројне негативне појаве које се у вези с тим често јављају, указују на преку потребу сврсисходног управљања животном средином на дужи рок. Једноставна, брза и недовољно осмишљена решења нису добра, јер су еколошки односи у простору бројни, разноврсни и еволутивни. Једном поремећени, тешко се доводе у првобитно стање.

Литература

- Група аутора (2004): Основне морфометријске карактеристике рељефа Србије. Гласник Српског географског друштва, LXXXIV, 2, Београд.
- Панчић Ј. (1869): Копаноник и његова подгорина. Београд.
- Станковић М. С. (2002): Потенцијали планина у функцији туризма. Гласник Српског географског друштва, LXXXII, 2, Београд.
- Станковић М. С. (2005): Туристичко-географски аспект бања Србије. Зборник радова Бањски туризам Србије, Центар за културу „Вук Караџић“, Лозница.
- Станковић М. С., Јовановић В. (2006): Бање Србије и њихов значај за туризам. Зборник радова „Планирање, уређење и заштита бањских и климатских места Србије“, Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет, Београд.
- Станковић М. С., Ћирковић С. (2002): Неке особености промета туриста на Златибору. Гласник Српског географског друштва, LXXXII, 1, Београд.
- Стојановић Б. (2001): Заштита животне средине у просторном и урбанистичком планирању, концепт и примери из праксе. Зборник радова „Планска и нормативна заштита простора и животне средине“. Удружење урбаниста Србије, Географски факултет и Асоцијација просторних планера Србије, Београд.
- Филиповић Б. (2002): Минералне, термалне и термоминералне воде Србије. Удружење бањских и климатских места Србије из Врњачке Бање и Институт за хидрогеологију Рударско-геолошког факултета Универзитета у Београду, Београд.
- Kripendorf J. (1986): Putujuće čovječanstvo- za novo poimanje slobodnog vremena i turizma. Zavod za istraživanje turizma i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Stevan M. Stanković
Sanja Pavlović

TOURISM OF SPAS AND MOUNTAINS IN SERBIA

Summary

Serbia is rich in natural and anthropogenic sources of the touristic significance. Particularly outstanding are mountains and spas, some with a long-time touristic tradition. In Serbian spas, thermal, thermomineral and mineral waters constitute its main development potential. We are especially concerned with the conservation of deposits of these waters in terms of both their exploitation and limes of rational exploitation of all available resources. Amongst the Serbia mountains the scope of

Бањски и планински туризам Србије

---

touristic turnover makes most distinct the Kopaonik, the Zlatibor, Fruška gora, the Tara, Šara mountain, the Zlatar, the Kosmaj, etc. The most visited spas are Vrnjačka Banja, the Sokobanja, Niška Banja, Mataruška Banja, Gornja Trepča, Bukovučka Banja the Koviljača, the Kanjiža, etc. To date development of mountain and spa tourism lacked concerted efforts of joint offer to both local and foreign touristic markets. One cannot be contented with such practice as entire conditions are met for a complementary development of spa and mountain tourism. Some spas and their mountainous surroundings make a basis for a versatile touristic offer marked by the wide range of possibilities for a pleasant stay, thus providing the actual commercial effects. The paper exploits examples of certain spas and mountains proving the possibilities for integration and complementarities of further development of tourism.